

Obilježja fotografija objavljenih uz medicinske članke na stranicama *Liječničkog vjesnika* u razdoblju 1877. – 1950.

Characteristics of photographs accompanying medical articles in *Liječnički vjesnik* between 1877 and 1950

Stella Fatović-Ferenčić¹ , Martin Kuhar¹

¹Odsjek za povijest medicinskih znanosti, Zavod za povijest i filozofiju znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Deskriptori

FOTOGRAFIJA – povijest;
PERIODIČNE PUBLIKACIJE – povijest;
POVIJEST 19. STOLJEĆA;
POVIJEST 20. STOLJEĆA; HRVATSKA

Descriptors

PHOTOGRAPHY – history;
PERIODICALS AS TOPIC – history;
HISTORY, 19TH CENTURY; HISTORY,
20TH CENTURY; CROATIA

SAŽETAK. U radu smo analizirali fotografije objavljene na stranicama *Liječničkog vjesnika* u razdoblju od 1877. do 1950. godine. Istraživanje je obuhvaćalo 251 klinički slučaj praćen najmanje jednom fotografijom. Cilj nam je bio prikazati osnovna obilježja fotografija objavljenih uz članke, njihovu dokumentarnu i epistemološku vrijednost, propitati motivaciju liječnika za objavljivanje fotografija uz članke, te strategije *Liječničkog vjesnika* u objavljivanju fotografija u analiziranom razdoblju. Rezultati naše raščlambe pokazali su da su osnovna obilježja objave fotografija u analiziranom razdoblju: crno-bijela tehnika i lošija kvaliteta otiska bez navedenog autorstva, a nerijetko i legende, te činjenica da pojavnost fotografija ne prati bolesti s najvećom incidencijom već je orijentirana na raritete, iznimke i uspješno riješene komplicirane slučajeve. Objavom fotografija otvorila se mogućnost zornog prikaza uspjeha pojedinih terapijskih postupaka te afirmacije pojedinih medicinskih specijalnosti. Fotografija je vizualno bilježila proces liječenja u svim njegovim razvojnim fazama, kao i napore oko eventualne rehabilitacije i/ili resocijalizacije pacijenata. Uočeno je da *Liječnički vjesnik* u promatranom razdoblju još uvijek nema jasno definiranu strategiju spram objave fotografija, kao niti razrađene etičke okvire njihove objave.

SUMMARY. In this paper, we analyzed photographs published on the pages of *Liječnički vjesnik* in the period from 1877 to 1950. The research included 251 clinical cases accompanied by at least one photograph. Our goal was to show the basic characteristics of photographs published with articles, as well as their documentary and epistemological value. We also questioned the motivation of doctors for including the photographs in their case reports, and explored the strategies of the editors of *Liječnički vjesnik* in publishing photographs in the analyzed period. The results of our analysis showed that the basic characteristics of the photographs in the analyzed period were: black-and-white technique and poor print quality without stated authorship, and the fact that the appearance of photographs does not follow the diseases with the highest incidence but is oriented towards rarities, exceptions and successfully resolved complicated cases. The publication of photographs opened up the possibility of presenting the success of individual therapeutic procedures and the affirmation of individual medical specialties. The photographs visually recorded the treatment processes in all their stages, as well as the efforts regarding eventual rehabilitation and/or resocialization of patients. We also note that *Liječnički vjesnik* did not have a clearly defined strategy for the publication of photographs, nor an elaborate ethical framework for their publication.

Tijekom, a osobito krajem 19. stoljeća intenzivno se utemeljuju novi medicinski časopisi, koji svojom dostupnošću i sadržajem snažno utječu na diseminaciju znanja i razmjenu iskustava, okupljajući predstavnike struka u zajednicu istovjetnih interesa i svjetonazora.¹ Za istraživanje razvoja medicinskih specijalnosti i medicine općenito u Hrvatskoj ključno mjesto u tom smislu pripada *Liječničkom vjesniku*, koji je osnovan 1877. godine kao službeno glasilo tadašnjeg Sбора liečnika Kraljevina Hrvatske i Slavonije, a koji se s vremenom profilirao u prepoznatljiv znanstveno-stručni forum u kojemu se bilježe promišljanja vezana uz bolest, zdravlje, medicinsku etiku, javno zdravstvo i zaštitu zdravlja.² Samim time, *Liječnički vjesnik* već zbog činjenice svog kontinuiteta otvara mogućnost sustavnog istraživanja i dijakronijske analize njegova vizualnog obliko-

vanja, uključujući objavu fotografija. Ipak, sustavnija analiza toga istraživačkog aspekta do sada nije ozbiljnije zaokupila istraživače.

U ovom radu prezentirat ćemo dio rezultata vezanih uz pojavnost fotografija na stranicama *Liječničkog vjesnika* u razdoblju od njegovog osnutka do 1950. godine. S obzirom na to da je riječ o našem najstarijem časopisu koji izlazi u kontinuitetu do danas, on nam je poslužio kao vjerodostojan arhivski fond iz kojeg je

Adresa za dopisivanje:

Doc. dr. sc. Martin Kuhar, <https://orcid.org/0000-0002-3917-8143>
Odsjek za povijest medicinskih znanosti, Zavod za povijest i filozofiju znanosti,
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gundulićeva 24, 10000 Zagreb,
e-pošta: mkuhar@hazu.hr

Primljeno 29. listopada 2024., prihvaćeno 15. studenoga 2024.

bilo moguće iščitati sve aspekte pojavnosti fotografije i strategija njihovog objavljivanja. Kako je riječ o obimnom materijalu ograničit ćemo se na analizu specifičnog uzorka fotografija koje su objavljene isključivo uz članke koji prikazuju medicinsku kazuistiku, bez ulaznja u analizu fotografija koje prikazuju dijagnostičke aspekte (rendgenske slike), medicinske odjele, zavode, ustanove i medicinsko osoblje. Naš uzorak obuhvaćao je ukupno 251 prikaz slučaja praćen jednom ili više fotografija koje smo okvirno razvrstali u portretne fotografije i fotografije u funkciji afirmacije pojedinih medicinskih specijalnosti. Analizirali smo njihovu dokumentarnu vrijednost, sadržaj i obilježja te naznačili etička stajališta koja se iz njih mogu iščitati.

Prva fotografija u *Liječničkom vjesniku*

Na samim počecima izdavanja *Liječničkoga vjesnika* skromna financijska sredstva nisu bila dovoljna kako za njegovo izrazitije grafičko oblikovanje tako ni za uključivanje fotografija koje bi pratile članke.³ Stoga se prva medicinska fotografija na njegovim stranicama pojavljuje tek deset godina nakon izlaska prvog broja, dakle 1887. godine (slika 1). Objavljena je uz članak naslovljen *Molluscum pedis cum nuce ossea* (Mekana izraslina s koštanom jezgrom) koji potpisuje Josip Antolković, tada sekundarni liječnik u Bolnici milosrdne braće u Zagrebu.⁴ Fotografija je otisnuta u središtu samog članka, zadirući u prostor obaju tekstualnih stupaca, a ne sadrži legendu jer je čitav kratki tekst zapravo njezin opis i tumačenje. Nakon objave ove fotografije, praksa uključivanja vizualnih formata u tekst članaka postaje sve učestalija. Objavljuju se fotografije medicinske kazuistike, aparature, medicinskih ustanova, odjela, fakulteta, mikropreparata i makropreparata, portreti domaćih i stranih liječnika, a po otkriću rendgena i rendgenogrami. Vizualni identitet i sadržaj *Liječničkog vjesnika* do 1950. godine varira, premda ne odstupa znatno od već uhodanoga grafičkog pristupa, s tim da se pozicija fotografija ubacuje u tkivo časopisa na različite načine. Isprva su fotografije dio članka kao prateći dokumentarni materijal tekstu, a najčešće su pozicionirane u središnjem dijelu stranice ili pak uz lijevu ili desnu marginu teksta te variraju u dimenzijama. U razdoblju od 1924. do 1934. fotografije se ne objavljuju u samom tekstu članka, nego u posebnom prilogu *Liječničkog vjesnika* na kraju svakoga pojedinog broja i na sjajnom bijeljenom papiru posebne kvalitete. Takva će se praksa slijediti i u kasnijem razdoblju, ali tek u pojedinačnim godištim ili posebnim brojevima.

Portretne fotografije – cjelovitost pacijenta kao promatračkog objekta

Velik dio objavljenih fotografija u analiziranom razdoblju činile su portretne fotografije, dakle fotografije

čiji je cilj prenošenje ekspresije, osobnosti i raspoloženja fotografiranih osoba.⁵ Autori koji se bave medicinskom fotografijom često ističu da su rane medicinske fotografije slijedile praksu umjetničke fotografije te tako uključivale i suvišne detalje nebitne za postavljanje medicinske dijagnoze ili praćenje tijeka bolesti.⁶ To se pokazalo i u našem materijalu. Budući da je u analiziranom razdoblju još uvijek važan holistički pristup ljudskom zdravlju te da je opservacija individualnog u kontekstu generaliziranih parametara specifičnost liječničke prakse prve polovine 20. stoljeća, takva je orijentacija i razumljiva. Dijagnostika je tek u začetku pa su uzimanje detaljne anamneze i iscrpnog statusa pacijenata nezaobilazni u kliničkoj evaluaciji. Fotografija pacijenta otvarala je mogućnost precizne i ponovljene vizualizacije podataka iz anamneze i statusa pacijenta njegovom ordinarijusu, a po objavljivanju i zainteresiranom korpusu čitateljstva otvarajući je potencijalnoj raspravi.

Portretne fotografije nam stoga razotkrivaju pacijenta s njegovim lokalnim obilježjima: ruralnim (žene s maramama, djevojke s pletenicama), odnosno radničkim, vojničkim ili građanskim (odijelo, kravata, frizura). Iz njihove odjeće možemo iščitati jesu li hospitalizirani (primjerice ako su u pidžami) ili su u civilu (ako su fotografirani u odijelu). Taj će se aspekt fotografskog prikaza pacijenata na fotografijama tijekom druge polovine 20. stoljeća postupno izgubiti. Već se i u našem uzorku javljaju naznake iz kojih je vidljivo kako medicinski sustav s vremenom subordinira suvišna obilježja pacijenata i njegove emocionalne reakcije snažnije fokusiranoj analitičkoj procjeni. Za razliku od medicinskih fotografija u časopisima koji izlaze u Europi tijekom 19. stoljeća, scenografija uhvaćena na našim fotografijama u funkciji je fokusa na patologiju pacijenta, a jedini dekor čine blijedi bolnički zidovi i priručni bolnički namještaj (stolica na koju se pacijent oslanja ili na kojoj sjedi, metalni bolnički tronožac, stolovi za previjanje). Taj će aspekt dodatno biti podvrgnut redukciji u kasnijim desetljećima 20. stoljeća, kada će fokus fotografija biti isključivo na organskoj promjeni.

U razdoblju iz kojeg datira naš uzorak fotografija liječnici se prvenstveno bave identifikacijom, istraživanjem i objavljivanjem nacionalne patologije, njezine zastupljenosti i specifičnostima. Trude se prepoznavati obrasce i iznimke kako bi utvrdili o kojoj se patologiji u pojedinom slučaju radi. Uočljiva je stoga tendencija objavljivanja fotografija rijetke patologije koja je upravo zbog svojih ekstremnih obilježja privlačna u smislu rasprave i dodatne izobrazbe. Među njima se ističu fotografije kongenitalnih anomalija te fotografije izrazito uznapredovalih tumorskih tvorbi, odnosno vrlo zapuštenih slučajeva kao što su ekstremni defekti lica odraslih i djece.⁷ Jednu od takvih portretnih fotografija

1898. godine donosi Miroslav Čačković, tada sekundarni liječnik u Bolnici Milosrdnih sestara (slika 2). U svom članku o hernijama mozga prisjetio se slučaja koji je predstavio na skupštini Zbora liječnika ranije iste godine, a u kojem se radilo o petnaestogodišnjem dječaku s velikom bilateralnom encefalokelom u etmoidnom sinusu.⁸ Fotografija prikazuje dječaka koji sjedi na stolici odjeven u pidžamu s glavom u položaju koji razotkriva encefalokelu. U skladu s propozicijama portretnih fotografija, ni u ovom slučaju nije prikazana samo patološka promjena na licu pacijenta, već cjelokupna figura oboljelog dječaka.

Fotografije ovakvih rijetkih slučajeva pridonose definiranju *patološkog*, paralelno konstruirajući koncept *normalnog*. Granice se pomiču do ekstrema i to ne samo u veličini prikazanih promjena, već i u smislu anatomskih struktura koje definiraju spolove, čemu pridonose i fotografije koje vizualiziraju i prve slučajeve ženskog⁹ i muškog hermafroditizma, odnosno rijetke kombinacije bolesti poput tuberkuloze testisa u pacijentice s testikularnom feminizacijom, koja je svoje dijagnoze postala svjesna tek nakon obolijevanja od tuberkuloze.¹⁰ Paradigmatski primjer portretne fotografije ekstremne patologije predstavlja jedna od najranijih fotografija u *Liječničkom vjesniku* uopće, a radi se o petnaestogodišnjoj djevojci iz Gospića s hipertrofijom dojki (slika 3).¹¹ Dojke, za koje je liječnik procijenio da imaju masu 5 – 6 kilograma, djevojci su narasle tijekom godine dana i to prije menarhe, a liječniku se javila radi flegmone obiju dojki. U tekstualnom dijelu prikaza slučaja iz 1896. godine, liječnik je pacijenticu u vrlo kratkom tekstu naveo punim imenom i prezimenom, a takav pristup nastavio je i u fotografiji koja zauzima dvije trećine stranice te prikazuje ne samo uvećane dojke, već razotkriva i lice pacijentice.

Odnos patološkog i normalnog dozvoljava uvid u spoznaju da definiranje određenog stanja kao bolesnog često ovisi o socioekonomskom kontekstu i/ili društvenim normama. Dobar primjer toga je dijagnoza *obesitas universalis* za koju je kao dokaz priložena fotografija gole, pretila žene (slika 4). Za autora članka iz Bosiljeva slučaj je „vrijedan posebnog spomena“, uz gotovo banalno objašnjenje da je „odlučujući momenat valjda ovdje kemički, to jest produkcija sala je veća, nego li potrošak istoga“.¹² U današnje vrijeme, kada je svaka peta osoba u Hrvatskoj pretila, ovakav slučaj sasvim sigurno ne bi privukao pažnju liječnika. Drugim riječima, definicija normalnog ovisi o frekvenciji pojavljivanja određenih značajki u populaciji, a primjer pretilosti plodno je tlo za propitivanje ideje da se zdravlje izjednači s normalnošću. Imajući u vidu činjenicu da je u današnje doba pretilost snažno korelirana sa siromaštvom jasno je da su definicije normalnog, pa čak i zdravog i bolesnog, pod utjecajem ne samo prevalencije određenih karakteristika, već i socioekonomskog konteksta i društvenih normi.

Početak 20. stoljeća liječnicima su od osobitog interesa bile slabije poznate ili nove bolesti. Identifikacija unutar Hrvatske stavljala ih je u širi kontekst rasprostranjenosti, dok su opisi ovih bolesti potvrđivali uključenost naših liječnika u nove spoznaje. Nova otkrića na području endokrinologije, primjerice, svraćaju pozornost na bolesti kojima se do tada nije znao uzrok, a često se uz takve nove uvide objavljuju i fotografije. Dobar primjer je prvi slučaj pacijenta s akromegalijom, uz koji su priložene i dvije fotografije (slika 5).¹³ Obje prikazuju istog pacijenta hospitaliziranog u osječkoj bolnici u ožujku 1894. zbog žestokih reumatskih bolova u koljenima te tumora na lijevoj strani lubanje i lica. Prva fotografija prikazuje glavu i polovinu gornjeg dijela tijela pacijenta fotografiranog u prugastoj pidžami s rukama prekrštenim na prsima. Na licu pacijenta vidljive su tumorske tvorbe od kojih one s lijeve strane izrazito deformiraju uho i lice vukajući lijevi ugao usta s brkovima prema dolje. Pogled pacijenta je pomalo bezizražajan i fokusiran na fotografa, a šake su velike i promijenjene. Druga fotografija prikazuje drugu polovicu tijela pacijenta koji sada sjedi na stolici kako bi se bolje vidjele njegove noge na kojima su vidljivi izrazito promijenjeni zglobovi, osobito koljena.

Da je ovaj prikaz slučaja objavljen bez fotografija ušao bi u medicinsku povijest kao prvi dokumentirani slučaj akromegalije na području Hrvatske. Međutim, upravo fotografije koje ga prate dozvoljavaju i drugačija zapažanja s aspekta suvremenih uvida i znanja o ovoj bolesti, tj. spekulaciju vezanu uz diferencijalnu dijagnozu prikazane bolesti. Dok su za autora fotografije definitivni dokazi akromegalije, iz današnje perspektive vidljivo je, primjerice, da je lice pacijenta izobličeno tumorskim tvorbama te da nema tipičnu ekspresiju akromegaličnog pacijenta prema kojoj lice poprma grublje crte uslijed povećanja kostiju i sinusa. Jedan od alata dostupnih liječniku ako se postavi sumnja na akromegaliju jesu prijašnje fotografije pomoću kojih je moguće vidjeti razvoj promjena. Autor članka ne navodi taj dijagnostički aspekt, a po svemu sudeći u vremenima kada je fotografija još uvijek bila nepristupačna širim slojevima vjerojatno je takvo praćenje pacijenata bilo tehnički teže izvedivo. Sukladno navedenom, kao i činjenici da pacijent nema tipične promjene na licu, moguće je retrospektivno staviti znak upitnika na prvotnu dijagnozu. U ovom slučaju, a sukladno Barthesovom osvrtu na fotografiju kao temporalnu halucinaciju koja svjedoči prvenstveno o vremenu,¹⁴ upravo uporaba fotografije omogućuje ponovno propitivanje ovog slučaja i njegovu eventualnu reviziju kao prvog opisa akromegalije u Hrvatskoj.

U većini portretnih fotografija razvidan je nedostatak zaštite privatnosti pacijenata u smislu prikriivanja njihovoga identiteta. Upada u oči izloženost tijela ili

SLIKA 1. JOSIP ANTOLKOVIĆ, *MOLLUSCUM PEDIS CUM NUCE OSSEA*, 1887.

FIGURE 1. JOSIP ANTOLKOVIĆ, *MOLLUSCUM PEDIS CUM NUCE OSSEA*, 1887

SLIKA 2. MIROSLAV ČAČKOVIĆ, *ETMOIDNA ENCEFALOKELA*, 1898.

FIGURE 2. MIROSLAV ČAČKOVIĆ, *ETHMOIDAL ENCEPHALOCELE*, 1898

SLIKA 3. LJUDEVIT BROTZKI, *HYPERTROPHIA MAMMARUM*, 1896.

FIGURE 3. LJUDEVIT BROTZKI, *HYPERTROPHIA MAMMARUM*, 1896

SLIKA 4. J. PARTSCH, *OBESITAS UNIVERSALIS*, 1900.

FIGURE 4. J. PARTSCH, *OBESITAS UNIVERSALIS*, 1900

SLIKA 5. PAVAO ČULUMOVIĆ, *AKROMEGALIJA*, 1896.

FIGURE 5. PAVAO ČULUMOVIĆ, *ACROMEGALY*, 1896

SLIKA 6. BOŽIDAR ŠPIŠIĆ, *PRIROĐENA MANA FEMURA I FIBULE*, 1918.

FIGURE 6. BOŽIDAR ŠPIŠIĆ, *CONGENITAL FEMORAL AND FIBULAR DEFECT*, 1918

dijelova tijela bez zastiranja, dok su u tekstu pacijenti često navedeni punim imenom i prezimenom ili inicijalima, uz podatke o njihovoj dobi i prebivalištu, pone-

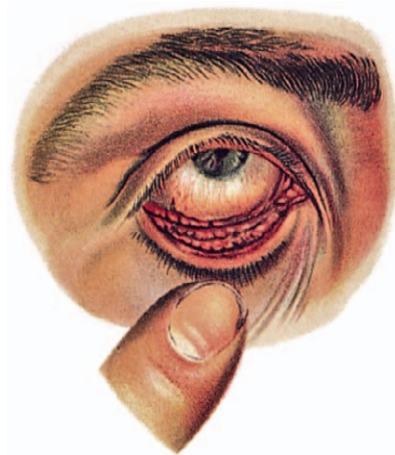
kad i zanimanju. Tek na ponekim fotografijama možemo vidjeti da pacijentice prekrivaju glavu vlastitom odjećom (haljinom), ili im je pogled zastrt rukama.

Fotografija kao strategija u utemeljenju i afirmaciji pojedinih medicinskih specijalnosti

Mnoge medicinske specijalnosti tijekom prve polovine dvadesetog stoljeća koriste fotografiju kao alat za vlastitu potvrdu i pozicioniranje unutar medicinskog sustava. U tom smislu prednjače fotografije koje podastiru predstavnici medicinskih specijalnosti koje se tek afirmiraju, poput ortopedije. Tomu u prilog govori i podatak da je najviše objavljenih slučajeva, čak 64 od ukupno 251, bilo objavljeno upravo iz ortopedije, uz najveći doprinos njezinog utemeljitelja Božidara Špišića. Kao jedan od pionira medicinske fotografije u Hrvatskoj, koji je još tijekom Prvoga svjetskog rata temeljito fotodokumentirao rehabilitaciju i resocijalizaciju ratnih vojnih invalida,¹⁵ Špišić je inspirirao cijelu generaciju mladih ortopeda poput Mate Šarčevića i Vladimira Čepulića koji su nastavili objavljivati fotografije uz svoje članke, podvlačeći pritom uspjehe specijalnosti kojom se bave. Kako je ortopedija kao medicinska specijalnost originalno izrasla iz potrebe korekcije različitih deformiteta u djece, Špišić je često objavljivao upravo pedijatrijske slučajeve (slika 6). Njegova argumentacija za takav postupak bila je da će se priopćavanjem slučajeva medicinskoj javnosti stvoriti sveobuhvatno znanje o etiopatogenetskoj podlozi različitih poremećaja.¹⁶ Motiviran takvim razmišljanjem, redovito je objavljivao fotografije uz vrlo različite slučajeve, primjerice uz kongenitalnu luksaciju kukova,¹⁷ tuberkulozu koljena,¹⁸ skoliozu,¹⁹ kontrakturu koljena,²⁰ rahitis²¹ i druge. Osobito mu je važno bilo potaknuti moralni i profesionalni pomak u pogledu na invalidno tijelo, redefinirati njegovu vrijednost prema sposobnosti za rad koju mu medicina mora omogućiti te tako doprinijeti u izgradnji zdrave nacije. Špišićeva je socijalnomedicinska ortopedija prikazivala korelaciju socijalnih bolesti i njihovih kliničkih manifestacija, afirmirajući pritom snagu njegove specijalnosti u korekciji nepravilnosti i priklanjajući ortopediju općim reformskim tokovima u medicini njegova doba.²²

Sličan aspekt pogleda na bolest kao socijalnu kategoriju očituje se i kroz fotografije objavljene iz područja oftalmologije. Iz oftalmološke je prakse proizašla i prva kolor fotografija na stranicama *Liječničkog vjesnika* objavljena 1906. godine (slika 7). Riječ je o reprodukciji izrađenoj svjetlotiskarskom tehnikom Mosingerovog zavoda u Zagrebu, za koju oftalmolog Vladimir Katičić navodi: „zahvaliti mi se gosp. profesoru O. Haabu u Zürichu i nakladniku Lehmanu u Münchenu na susretljivosti, kojom su mi dozvolili reprodukciju prilježnih slika, a kr. zemaljskoj vladi na blagonaklonosti, kojom je dozvolila tu reprodukciju na zemaljski trošak.“²³

Retrospektivni pogled na fotografije dozvoljava uvid u pomake koji se odnose na epistemološke aspekte

SLIKA 7. VLADIMIR KATIČIĆ, TRAHOM, 1906.
FIGURE 7. VLADIMIR KATIČIĆ, TRACHOMA, 1906

razvoja pojedinih medicinskih specijalnosti. Dobar je primjer u tom smislu neuropsihijatrija, specijalnost koja početkom 20. stoljeća pokušava učvrstiti svoju poziciju unutar pozitivistički orijentirane medicinske znanosti. Budući da se tada postupno upoznaje biokemizam mozga, ovaj se organ počinje promatrati kao sjedište psihopatologije. Pokušavaju se utvrditi korelacije između organskih promjena na mozgu i mentalnih poremećaja te neuroloških ispada, pa se na taj način nastoji objasniti i slučaj umobolnosti jednoga župnika, uz koji je objavljena fotografija presjeka mozga (slika 8). Obdukcija je, naime, potvrdila da je pacijent bolovao od tumora mozga, uslijed čega su liječnici zaključili da je upravo on prouzročio opisanu simptomatologiju dotičnoga župnika.²⁴ Svodenjem psihijatrijskih simptoma na poremećaje anatomije mozga, neuropsihijatrija koristi i fotografiju kako bi afirmirala svoje empirijsko naginjanje i mjesto među biološki determiniranim specijalnostima unutar medicinskog korpusa.²⁵ Fotografija mozga uključena je i u članak psihijatra Aleksandra Kuljženka koji opisuje slučajeve frontotemporalne demencije, odnosno ograničene atrofije moždane kore.²⁶ Zanimljivo je ipak primijetiti da sama fotografija nije mogla prenijeti – kao što često ni danas ne može – kliničku korelaciju između anatomije mozga i psihopatologije, no slijedećem drugih medicinskih specijalnosti u fotografiranju zanimljivih i instruktivnih slučajeva psihijatrija je nastojala argumentirati da je kognitivni aparat biološki utemeljen. Tu argumentaciju opredmećuju u našem materijalu upravo fotografije mozga umjesto fotografija pacijenata, usmjeravajući psihijatrijski leksik i smještaj čitave medicinske specijalnosti – psihijatrije – u sustav koji čini odmak od apstraktnoga istraživačkog fokusa (duše) vizualizirajući ga konkretnim, odnosno organskim (mozak).

Analizirano razdoblje specifično je i po primjeni Mendelovog otkrića nasljeđivanja koje snažno potiče

SLIKA 8. LAZA STANOJEVIĆ, PRESJEK MOZGA, 1923.
FIGURE 8. LAZA STANOJEVIĆ, BRAIN SLICE, 1923

SLIKA 9. ARTUR LANG, *DICEPHALUS DIBRACHIUS*, 1904.
FIGURE 9. ARTUR LANG, *DICEPHALUS DIBRACHIUS*, 1904

ne samo oblikovanje medicinskih disciplina poput genetike, embriologije i teratologije, već i socijalnomedicinskih utjecaja koji se referiraju na rasu, konstituciju i hereditarnost. Ne čudi stoga činjenica da se velika pozornost posvećuje nasljednim anomalijama koje su često dokumentirane fotografijama. U toj skupini po svom sadržaju i nazivlju izdvajaju se fotografije koje prikazuju sijamske blizance. Ti su slučajevi u *Bibliografiji Liječničkog vjesnika* izdanoj 1978. godine svrstani u posebnu kategoriju *Nakaza*, a čak šest od njih sedam popraćeno je fotografijama ili crtežima. Prateće fotografije imale su ponajprije dokumentarističku svrhu, a korištene su i u edukativne svrhe te za komparativnu analizu sa sličnim slučajevima opisanim u inozemnoj literaturi. Premda su sve fotografije sijamskih blizanaca i ostalih rijetkih kongenitalnih anomalija dramatične, svojom se kvalitetom i veličinom izdvaja

fotografija sijamskih blizanaca iz 1904. godine koja je pratila članak Artura Langa, općinskog liječnika u Nuštru i bivšeg asistenta na primaljskom učilištu u Zagrebu (slika 9). Blizanci su stegnuti bijelom užetom ispod pazuha i po svemu sudeći vise. Uslijed poprečnog položaja i dugog vremena između poroda prve i druge glave koža desne ruke i noge je tamnije boje. Ova „nagrada“ nakon poroda nikada nije pokazana roditeljima jer je liječnik procijenio da bi majka u Slavoniji mogla doživjeti da je proglašena vješticom.²⁷

Osim rijetkosti i ekstremnih prikaza kliničkih slučajeva u najčešće fotografske strategije u afirmaciji medicinskih specijalnosti ubrajamo i fotografske sljedove. Fotografska dokumentacija i medicinski narativi koji je prate putuju kroz vrijeme, dozvoljavajući nam uvid u prošlost, odnosno fotografije omogućavaju uvid i usporedbu unutar određenog segmenta vremena kada je riječ o bolesti i razdoblju njezine remisije. Premda je snimka medicinske fotografije trenutna, fotografija je katkad ovremenjena procesom koji ukazuje na različite faze tijeka bolesti ili procesa izlječenja, a na našem materijalu to se očituje u primjerima praćenja tijeka terapije. Jedan od najupečatljivijih primjera takve tehnike jest onaj onkologa Jurja Körblera iz Zavoda za liječenje radijem, koji 1934. godine donosi čak dvanaest fotografija sveukupno šestoro pacijenata prije i poslije terapije (slika 10). Evidentno je da je Körblerov cilj bio prikazati moć suvremenih terapijskih mogućnosti, kao i poštediti radioterapije prema okolnim strukturama i tkivima.²⁸ Općenito gledano, fotografski sljedovi kakvi su postali osobito prevalentni u kasnijim godinama izlaženja časopisa usmjereni su na isticanje kompetencije liječnika i moći terapijskih zahvata koji su mu na raspolaganju.

SLIKA 10. JURAJ KÖRBLER, LIJEČENJE RAKA KOŽE RADIJEM, 1934.
FIGURE 10. JURAJ KÖRBLER, TREATMENT OF SKIN CANCER WITH RADIUM, 1934

Diskusija

Liječnici se veoma rano uključuju u uporabu fotografije, ponajprije kao alata za dokumentiranje i jasniju opservaciju kliničkih slučajeva, za postavljanje toč-

nije dijagnoze, ali i donošenje zaključaka u okviru istraživačkog procesa.²⁹ Već 1840. Alfred François Donné u pariškoj bolnici Charité fotografira kosti i zube, a izrađivao je i dagerotipije iz mikroskopskih slika. Utemeljitelj berlinske ortopedske klinike Hermann Wolff Berend počeo je 1852. godine snimati fotografije pacijenata prije i poslije operacije. Hugh Welch Diamond, utemeljitelj Kraljevskoga fotografskog društva, koristio je fotografiju kao alat u fotografiranju mentalnih bolesti, želeći oblikovati katalog vizualnih simptoma mentalnog oboljenja, a slično je učinio 1856. i Guillaume-Benjamin Duchenne izrađujući fotografije pacijenta u bolnici Salpêtrière. Njegov učenik liječnik Jean-Martin Charcot na tom je tragu smatrao da će fotografije omogućiti dijagnostiku i razumijevanje mentalnih bolesti te je u bolnici Salpêtrière 1878. osnovao medicinsko-fotografski odjel. Tada je zaposlio Alberta Londa koji kao rezultat tog angažmana objavljuje djelo *La photographie médicale* koje je izašlo 1893. godine. Fotografija ujedno postaje instrumentalnim elementom razvoja nekih medicinskih disciplina poput dermatologije, a utemeljuju se i prvi medicinsko-fotografski časopisi, pa tako već 1869. izlazi prvi takav časopis – *Revue photographique des hôpitaux de Paris. Bulletin Médical*.³⁰

Kada je riječ o počecima pojavnosti medicinske fotografije u Hrvatskoj, izvori koji omogućuju njezinu analizu do početka izlaženja *Liječničkog vjesnika* gotovo da i ne postoje. Bolnički arhivi s fotodokumentacijom vezanom uz patologiju pacijenata s područja Hrvatske, kao što je to slučaj u drugim medicinskim sredinama za razdoblje 19. stoljeća, nisu sačuvani. *Liječnički vjesnik* se time otvara kao jedinstven i relevantan izvor informacija vezanih uz istraživanje fenomena uporabe medicinske fotografije u liječničkoj praksi i njezine prezentacije i objave u kontinuitetu do danas.

Usporedimo li pojavnost ranih fotografija koje smo analizirali s onima koje objavljuju autori u drugim časopisima, možemo uočiti podudarnost u reprezentaciji pacijenata u smislu učestalijih prikaza portretnih fotografija. Razlikuje ih međutim činjenica da su i najranije fotografije objavljene u *Liječničkom vjesniku* snimljene unutar bolničkih kulisa, dakle izvan profesionalnih fotografskih atelijera, što je katkada bio slučaj u drugim europskim sredinama. Većina analiziranih fotografija stoga je slabije kvalitete, kako u smislu njihove tehničke izvedbe tako i u smislu fokusiranosti na sama obilježja bolesti koje prikazuju. Tehnički lošiju kvalitetu fotografija pripisujemo činjenici da u pojedinim zdravstvenim ustanovama tek iznimno postoje profesionalni fotografi. Budući da naše fotografije nisu snimljene u fotografskim atelijerima, a mnoge nisu autorski potpisane, analizirani uzorak ne može biti relevantan u procjeni utjecaja komercijalnog fotografiranja na konkretne primjere objavljivanja u *Liječničkom*

vjesniku, kao što je to slučaj s drugim sredinama.³¹ Lošija kvaliteta fotografija dijelom se može pripisati i nedostatku posebnih odredbi u uputama autorima vezanih uz potrebnu kvalitetu fotografija za objavljivanje, poput njihovih dimenzija ili načina navođenja legendi. Primjerice, prva uputa autorima u *Liječničkom vjesniku* tiskana je tek 1922. godine. Dapače, u financijski osobito zahtjevnim vremenima, kao što su godine poslije Drugoga svjetskog rata, autorima je sugerirano da objavljuju što manje fotografija te da će u suprotnom morati samostalno pokrivati troškove njihovog objavljivanja.³² Stoga možemo pretpostaviti da je veći dio fotografija objavljenih u *Liječničkom vjesniku* uzet iz bolničkih arhiva, dok je tek manji dio izrađen ekskluzivno za potrebe objavljivanja članka.

Zaključak

U istraživanju pojavnosti medicinske fotografije na stranicama *Liječničkog vjesnika* izdvojili smo uzorak od više stotina fotografija koje su pratile 251 prikaz slučaja u razdoblju od 1877. do 1950. godine. Riječ je o fotografijama koje prikazuju prve opise pojedinih bolesti, novotvorine, endokrinološke poremećaje, kongenitalne anomalije te pojedine epidemijske bolesti. Stoga je pogled na ove fotografije zapravo pogled na bolešću promijenjeno, izobličeno ili malformirano ljudsko tijelo, podvrgnuto specifičnome promatračkom fokusu, terapiji i/ili rehabilitaciji s ciljem mapiranja i objavljivanja nacionalne patologije. Kako piše Antun Culek 1914. godine, kada opisuje rascjep križne kosti, osnovni motiv liječnika bio je dokumentarne i akademske naravi: „snimiti dijete s prirodnim ovim abnormitetom, da bude slučaj tako sačuvan u *Liječničkom Vjesniku*“.³³

Objavljivanjem fotografija na stranicama *Liječničkog vjesnika* željela se intenzivirati rasprava o pojedinim temama te na temelju vizualnosti komparirati slučajeve iz lokalne patologije sa sličnim slučajevima iz inozemne liječničke prakse. Svojom vizualnošću fotografije su otvarale mogućnost boljeg uvida i preciznijeg propitivanja medicinske klasifikacije, determiniranja nozoloških entiteta, njihovog imenovanja i vrjednovanja. U razdoblju nedostatka i početaka institucionalizirane akademske edukacije te slabe dostupnosti adekvatnih vizualnih učila, fotografija postaje popularan medij u usvajanju medicinske tematike. Fotografija je bolje od teksta prezentirala uspjehe pojedinih terapijskih zahvata te je tako afirmirala pojedine medicinske specijalnosti. U skladu s time, ona je vizualno bilježila proces liječenja u svim njegovim razvojnim fazama, a prikazivala je i napore oko eventualne rehabilitacije i/ili resocijalizacije pacijenata.

Tehnike izrade fotografija tek su iznimno navođene. Iznimke su prve kolor fotografije trahoma koje je objavio Vladimir Katičić, kao i slučaj koji objavljuje neu-

TABLICA 1. ZASTUPLJENOST FOTOGRAFIJA PREMA MEDICINSKIM SPECIJALNOSTIMA
TABLE 1. DISTRIBUTION OF PHOTOGRAPHS BY MEDICAL SPECIALTY

Fotografije medicinske kazuistike Photographs of medical casuistry	1880. – 1889.	1890. – 1899.	1900. – 1909.	1910. – 1919.	1920. – 1929.	1930. – 1939.	1940. – 1949.	Ukupno po specijalnostima Total by specialties
Ortopedija / Orthopedics	1		1	17	13	21	11	64
Interna medicina / Internal medicine		2	2	5		4	4	17
Ginekologija / Gynecology		2	2	1	2	9	5	21
Neuropsihijatrija / Neuropsychiatry		1	1	1	1	4	3	11
Patologija / Pathology		1		1				2
Kirurgija i kirurške grane / Surgery		1	7	5	12	8	14	47
Pedijatrija / Pediatrics			2			2	8	12
Infektologija / Infectious diseases				5	2	7	6	20
Oftalmologija / Ophthalmology					8	1	19	28
Dermatologija / Dermatology					1	13	10	24
Balneologija / Balneology					1			1
Onkologija / Oncology						2	1	3
Forenzička medicina / Forensic medicine						1		1
Ukupno po dekadama / Total by decades	1	7	15	35	40	72	81	251

ropsihijatar Franjo Gutschy 1897. godine, u kojem ispod fotografije mozga u legendi stoji *Autotypija po naravi od V.I. Margetića u Zagrebu*.³⁴ Dakle, fotografija je objavljena u grafičko-fotografskom reprodukcij-skom postupku u tehnici visokog tiska, a izradio ju je Vaso Margetić. U to vrijeme Margetić ima svoj foto-cinkografski, svjetloslikarski i heliografski obrt pod tvrtkom *V. J. Margetić* u Zagrebu na Trgu Franje Josipa 16 (danas Trg kralja Tomislava 18).³⁵ Riječ je, kako sam autor teksta navodi, o *photogramu* koji prikazuje jedan slučaj infantilne cerebralne kljenuti.

Fotografije koje prate objavljene slučajeve u *Liječničkom vjesniku* objavljuju se samostalno ili u različitim kombinacijama s drugim fotografijama (kao komparabilni materijal i/ili za praćenje procesa liječenja), uz rendgenogram (radi bolje vidljivosti unutrašnjosti uzroka bolesti), uz fotografije makropreparata ili mikropreparata (najčešće uz patološko-anatomska ili mikrobiološka ekspertizu) te uz shematske ili umjetničke crteže (radi boljeg uvida u topografiju i anatomske odnose). Smještaj fotografija u tekstu također se s vremenom mijenja, uz šarolikost njihovog pozicioniranja unutar tekstualnog dijela članka. Ponekad se fotografije objavljuju u prilogu određenog broja časopisa, a postoje članci koje su fotografije pratile i u tekstu i u prilogu. Kao što je već prethodno spomenuto, od 1924. do 1934. sve se fotografije objavljuju u posebnoj prilogu na kraju svakoga broja i na sjajnome bijeljenom papiru posebne kvalitete.

Gotovo da nema medicinske specijalnosti koja u prvoj polovini dvadesetog stoljeća nije iskoristila moć

fotografije za dokumentiranje terapijskih mogućnosti unutar pojedine specijalnosti. Pa ipak, određene specijalnosti su brojnošću fotografija dominirale, ponajprije ortopedija, kirurgija, oftalmologija, dermatologija, ginekologija i porodništvo te infektologija (tablica 1).

Među fotografijama zaraznih bolesti dominiraju rjeđe manifestacije bolesti, dok se one najčešće tek ponekad dokumentiraju fotografijom. U našem materijalu tako nismo pronašli nijednu fotografiju koja prikazuje difteriju, koleru, šarlah, boginje, vodene kozice, malariju i tifus, tada još uvijek dominantne zarazne bolesti. To potvrđuje činjenicu da su za objavu portretnih fotografija bili većinom rezervirani raritetni, medicinski zapušteni ili iz nekoga drugog razloga zanimljivi slučajevi s idejom njihove identifikacije i upoznavanja šire medicinske javnosti. Vizualizacija zaraznih bolesti koje su bile vodeći javnozdravstveni problem tijekom cijele prve polovine dvadesetog stoljeća ispada iz domene značajnijeg interesa. Naime, kliničke manifestacije kod tih entiteta dobro su poznate tadašnjim liječnicima, a njihov vizualni prikaz uglavnom se svodi na statističku razinu, odnosno na shematske crteže njihovih mikrobioloških uzročnika. S druge strane, relativno slaba zastupljenost fotografija pacijenata s internističkim dijagnozama razumljiva je s obzirom na to da se one tek ponekad prezentiraju promjenama dostupnim fotografskoj zabilježbi. Pomalo je iznenađujuće da smo u cijelome analiziranom razdoblju pronašli samo jedan slučaj fotografije uz članak koji se tiče sudsko-medicinske problematike, s prikazom točkastih krvarenja na nepcu pri nasilnom gušenju.³⁶ U svakom slu-

čaju, učestalost fotografija ne prati realnu incidenciju bolesti, već raritete, iznimke i uspješno riješene komplicirane slučajeve.

Konačno, etički aspekti pri fotografiranju nisu adresirani u navedenom razdoblju niti u uputama autorima niti samom tehnikom fotografske zabilježbe. Tek ponekad vidljivo je prekrivanje lica odjećom ili rukama, no pritom je teško decidirano tvrditi je li se radilo o svjesnom skrivanju identiteta, odnosno na čiji je prijedlog – liječnika ili pacijenta – fotografija na taj način izrađena. Sustavni razvoj početaka pojavnosti fotografije moguće je iščitati i pratiti upravo na stranicama *Liječničkog vjesnika* koje otvaraju široke mogućnosti slojevitog praćenja fotografije kao medija reprezentacije medicinske tematike u Hrvatskoj.

INFORMACIJE O SUKOBU INTERESA

Autori nisu deklarirali sukob interesa relevantan za ovaj rad.

INFORMACIJA O FINANCIRANJU

Za ovaj članak nisu primljena financijska sredstva.

DOPRINOS AUTORA

KONCEPCIJA ILI NACRT RADA: SFF

PRIKUPLJANJE, ANALIZA I INTERPRETACIJA PODATAKA: SFF, MK

PISANJE PRVE VERZIJE RADA: SFF

KRITIČKA REVIZIJA: SFF, MK

LITERATURA

- Podolsky SH, Greene JA, Jones DS. The evolving roles of the medical journal. *N Engl J Med*. 2012;366(16):1457–61.
- Fatović-Ferenčić S. Liječnički vjesnik: medicinska komunikacija i memorija struke. Zagreb: Hrvatski liječnički zbor; 2022.
- Brkić Midžić S, Fatović-Ferenčić S. Vizualni identitet *Liječničkog vjesnika* od osnutka 1877. godine do danas. *Liječ Vjesn*. 2022;145:173–89.
- Antolković J. Molluscum pedis cum nuce ossea. *Liječ Vjesn*. 1887;9:1–3.
- Francis K. Portrait photography. U: Peres MR, ur. *The Focal Encyclopedia of Photography*. Oxford: Focal Press; 2007, str. 341–4.
- Amirault C. Posing the subject of early medical photography. *Discourse*. 1994;16:51–76.
- Car, A. Beitrag zum Sarkom der Orbita. *Liječ Vjesn*. 1925; 47:736–42.
- Čačković M. O hernijah mozga. *Liječ Vjesn*. 1898;20:418–27.
- Culek A. Dr. F. Dostal: Pseudohermafroditismus externus žen-sky. *Liječ Vjesn*. 1913;35:622.
- Zanela S. Hermaphroditismus masculinus tubularis et externus. *Liječ Vjesn*. 1931;53:663–5.
- Brozki Lj. Hypertrophia mammarum. *Liječ Vjesn*. 1896;18 (3):70–1.
- Partsch J. Slučaj 'obesitas universalis'. *Liječ Vjesn*. 1900;15(2): 40–2.
- Čulumović P. Akromegalia. *Liječ Vjesn*. 1896;18:8–14.
- Barthes R. *Camera lucida: Reflections on photography*. New York: Hill and Wang; 1981, str. 115.
- Špišić B. Kako pomažemo našim invalidima: slike iz naše ortopedijske bolnice i invalidskih škola. Zagreb: Dionička tiskara; 1917.
- Špišić B. Prirodjene mane femura i fibule. *Liječ Vjesn*. 1918; 40(9):285–97.
- Špišić B. Liječenje kongenitalne luksacije kuka kod posve male djece. *Liječ Vjesn*. 1936;58(7):286–9.
- Špišić B. Naše liječenje kontraktura i ankiloza kod tuberkuloze koljena. *Liječ Vjesn*. 1936;58(11):465–9.
- Špišić B. O skoliozi i njenom liječenju. *Liječ Vjesn*. 1938;60 (7):428–34.
- Špišić B. Ortopedsko-kirurško liječenje teških kontraktura koljena. *Liječ Vjesn*. 1930;52(6):241–6.
- Špišić B. Prilog operativnom liječenju rahitičkih deformiranih kostiju. *Liječ Vjesn*. 1925;47(4):201–4.
- Fatović-Ferenčić S, Kuhar M. "Images from our orthopaedic hospital": photography in the rehabilitation of disabled war veterans in Croatia during the First World War. *Int Orthop*. 2021;45(4):1109–15.
- Katičić V. Prilog diagnozi trachoma. *Liječ Vjesn*. 1906;28(1):5.
- Stanojević L. Katamnestički pregled i nalaz autopsije u sudbenom slučaju umobolnog župnika Jerčića. *Liječ Vjesn*. 1923; 45(10):396–400.
- Kuhar M, Fatović-Ferenčić S. "Liječnik bolesnih duša": začetci i razvoj hrvatske psihijatrije kroz ulogu i djelovanje Ive Žirovčića. *Studia lexicographica*. 2016;10(1):129–49.
- Kuljženko A. O ograničenim atrofijama mozgovne kore. *Liječ Vjesn*. 1937;59(3):91–5.
- Lang A. Dicephalus dibrachius. *Liječ Vjesn*. 1904;26(11): 353–7.
- Körbler J. Liječenje raka kože i kožnih bolesti radijem. *Liječ Vjesn*. 1934;56(1):23–35.
- Rosen G. Medicine and early photography. *Ciba Symposia*. 1942;4:1330–59.
- Pasquali P. History of medical photography. U: Pasquali P, ur. *Photography in clinical medicine*. Cham: Springer; 2020, str. 47–72.
- Freeland C. Portraits in painting and photography. *Philos Stud*. 2007;135(1):95–109.
- xxx. Upute saradnicima. *Liječ Vjesn*. 1947;69(1–2).
- Culek A. Prirodjeni rascjep križne kosti s novotvorinom. *Liječ Vjesn*. 1914;36(11):529–30.
- Gutschy F. Slučaj porencephalije kod cerebralne djetinje uzme. *Liječ Vjesn*. 1897;19(2):55.
- Gržina H. Sunčani kip: povijest fotografije u Zagrebu 1839. – 1900. Zagreb: Hrvatski državni arhiv; 2022, str. 253.
- Premereu E. Pokušaj umorstva gušenjem rukama. *Liječ Vjesn*. 1936;58(7):302–3.